

HALK İNANIŞLARININ TÜRK ROMANINA YANSIMASI

(1939-1942 YILLARI ÖZELİNDE)*

Serap TANYILDIZ**

Öz

Kültür tarihi boyunca din ve inanç olgusunun sanatı bir şekilde etkilediği bilinir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra din ve sanat etkileşimi yüzyıllar boyunca üst düzeyde devam etmiştir. Başta ilahiyat, sosyoloji ve felsefe olmak üzere antropoloji, psikoloji, tarih ve edebiyat gibi sosyal bilimler inanç unsurlarını doğrudan veya dolaylı olarak inceleme ve değerlendirme yoluna gitmiştir. Edebî metinler, toplumu ilgilendiren her sahaya temas ettiği gibi inanç unsurlarına da yer verirler. Dinî ve sosyolojik açıdan toplumun zaman içerisinde meydana getirmiş olduğu birtakım gelenekler halk inanışlarının özünü teşkil eder. Türk romanı da ilk örneklerinden itibaren halk arasında yaygın olan birtakım inanışların işlendiği zeminler arasındadır. Roman yazarları dönemin ruhuna uygun bir şekilde olumlu veya olumsuz bir bakış açısıyla toplumda yaygın olan inanışları eserlerinde işlemişlerdir. Bu yazıda 1939-1942 yılları arasında kaleme alınmış Türkçe romanlarda halk inanışlarının ne şekilde yer aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Toplum içerisinde yaygınlaşmış olan birtakım inanışlar, dinî adetler ve törenler, giyim kuşam unsurları gibi konular bu çerçevede değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Halk inanışları, Edebiyat, Türk Romanı (1939-1942)

REFLECTION OF FOLK BELIEFS IN TURKISH NOVEL

(IN PARTICULAR, THE YEARS 1939-1942)

Abstract

Throughout the history of culture, it is known that the phenomenon of religion and belief affects art in some way. After the Turks accepted Islam, the interaction of religion and art continued at a high level for centuries. Social sciences such as anthropology, psychology, history, and literature, especially theology, sociology, and philosophy, have directly or indirectly examined and evaluated the elements of belief. Literary texts include belief elements as well as touching every field that concerns

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 11/10/2022, Accepted / Kabul Tarihi: 06/12/2022

* Bu yazı, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilen "Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1939-1942)" başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir. Yazının muhtevasında bulunan halk inanışlarına ilişkin veriler ve örnekler, tezin ikinci bölümünde değerlendirilen romanlardan alınmıştır.

**Dr. Öğretim Görevlisi; Dicle Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü; dagdelenserap@hotmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0707-4016

society. Regarding religion and sociology, some traditions society has created over time constitute the essence of folk beliefs. The Turkish novel is also among the groundwork in which some beliefs, which are common among the people, are treated since its first examples. By the spirit of the period, novel writers have addressed the common faiths in society in their works with a positive or negative point of view. In this article, how folk beliefs took place in Turkish novels written between 1939-1942 will be tried to determine. Issues such as certain beliefs, religious customs, ceremonies, and clothing elements that have become widespread in society will be evaluated within this framework.

Keywords: Religion, Folk Beliefs, Literature, Turkish Novel (1939-1942)

GİRİŞ

Bir toplumun kültürel ve edebi ürünlerini onun inanç yapılarından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Birey ve toplumların inanma ve aidiyet ihtiyacı, ilahî dinlerin ve diğer inançların gelişimini ve yayılımını doğrudan etkileyen faktörler arasındadır. Nitekim insanlığın ilk dönemlerinden itibaren birtakım inanışlar mutlaka var olmuş, insanlık tarihinin seyrine eş bir şekilde dinler ve inançlar da varlığını sürdürmüştür. Dinler tarihindeki örneklerinden anlaşılacağı gibi sanat ve inanç, yüzyıllar boyunca birbirini etkilemiştir.¹ Bu durum sadece İslâm tarihi için değil; tarihten günümüze bütün medeniyetler için de geçerlidir. Doğu ve batının antik medeniyetleri başta olmak üzere tarih sahnesinde var olmuş tüm kadim geleneklerde sanat ve inancın etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir.

Tarihin ilk dönemlerinde tek tanrılı bir inanca sahip olan Türk boyları, sekizinci yüzyıldan itibaren -yine tevhid inancını esas alan- İslamiyet'i tercih etmiştir. Bu aşamadan sonra İslâm dini, manevi açıdan Türk toplumlarının merkezine yerleşmiş ve bireyleri her yönüyle etkisi altına alıp yönlendirmeye başlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Türk toplumuna ait edebi metinler de inanç algısının merkeze alındığı bir yapıya bürünmüştür. İslâmî dönemin ilk yazılı ürünlerinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında üretilen edebi metinlere kadar bütün edebi gelenekte inanç yapısının etkisini görmek mümkündür.

Yirminci yüzyılın başında gelişen hadiseler dünya üzerindeki devletleri ve yönetim biçimlerini kökünden sarsarken toplumların yaşam tarzlarını da ciddi şekilde değişime uğratmıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrasında kimi düşünürlerin inanç konusundaki sorgulamaları, hızla gelişim gösteren dünyevileşme² olgusu, toplumun gelenek kodlarını değiştirmeye başlamıştır. Türk toplumunun sosyal ve kültürel açıdan bütüncül olarak değişim geçirdiği son yüzyılda dahi sanat eserlerinde inanışlara ilişkin unsurların güçlü bir şekilde devam ettiği görülür. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı

¹ Paul Poupard, *Dinler*, çev. Muna Cedden, (İstanbul: Dost Kitabevi, 2005), 7.

² Burhan İşliyen, *Dünyevileşme*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019).

sayılabilecek 1940'lı yıllarda kültür ve edebiyatımız, dünya üzerindeki inanç krizi merkezli çalkantıların etkisinde gelişimini sürdürmüştür. Bu dönemde kaleme alınan romanlarda geleneksel inanç kodlarının büyük oranda muhafaza edildiği görülse de birtakım yeni akımların etkisiyle oluşan edebi ürünlere de rastlanabilmektedir.

Halk inanışlarının temelinde insanın toplum, doğa ve kutsal saydığı değerlerle kurduğu ilişkiler yatmaktadır. İnsan ömründeki önemli duraklar inanışların şekillenmesinde önemli rol oynar.³ Doğum, evlilik ve ölüm gibi yaşam evreleri, dinî ve millî günler, toplum nezdinde kutsal sayılan kavramlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Yaşar Kalafat, halk inanışlarını içinde bulunulan zamanın “canlı malzemeleri” olarak niteler ve bu kavram hakkında şu tanımlamayı yapar: “*Halk inançları, halkın yaşanan gerçek dinî hayatını yansıtır. Onlar dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde, resmî din, kitabî din, güzidelerin temsil ettiği dinden muhteva ve mahiyet itibarıyla bir hayli farklıdır. Halk inancı dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir.*”⁴ Yazıldıkları dönemin sosyal manzarasını yansıtan romanlar da birtakım halk inanışlarını kaydettikleri için önem arz eder. Roman yazarının yaptığı tasvirlerde, karakter ve tipler aracılığıyla temas ettiği konularda inanç yapılarına ilişkin önemli ipuçları bulunur. İncelediğimiz romanlarda yer alan halk inanışlarını bir tasnif içerisinde değerlendirmek mümkündür.

1. Âdetler ve Gelenekler

a. Mevrit Okumak/Okutmak

Toplumumuzda mevrit okuma/okutma âdeti yaşamın tüm evrelerinde rast gelinen bir uygulamadır. Bebek doğumlarından erkek çocukların sünnet merasimine, asker uğurlamasından nişan ve düğün törenlerine, vefat törenlerinden ölüm yıldönümlerine kadar hemen her zaman ve zeminde mevrit okuma/okutma âdetinin uygulandığı görülür. Ele aldığımız romanlardan ikisinde mevrit okuma âdetine yer verildiği görülür. Bunlardan ilki Burhan Cahid Morkaya'nın *Köydeki Dost* adlı romanıdır. Roman kahramanı Cevad, kendi hayatından kesitler sunarken sözü annesine getirir. Yegâne derdi kendisini evlendirmek olan annesi, bıkmadan usanmadan ona uygun bir kız bulma telaşındadır. Annesinin diğer önemli bir telaşı da her yıl muntazam bir şekilde, baba yadigârı hizmetçileri bir araya getirerek ölmüş kocasının ruhu için mevrit okutmaktır.⁵ Mevrit âdetinin geçtiği diğer eser Mahmut Atilla Aykut'un *Silah Arkadaşları* adlı romanıdır. Romanda Seyfi, Feriha'yla beraber milli mücadeleye yardım toplamak için Kastamonu'nun bazı köylerini gezerler. Akşam konakladıkları köydeki mevlide katılırlar. Yazar, bir Yörük köyündeki bu mevrit geleneğini ayrıntılarıyla tasvir eder. Köyün imamı önce tekbir ve salavatlara hazırlık yapar. Yerlere seccade ve kilimler

³ Bu konuda daha detaylı bilgiler için bk. Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015).

⁴ Yaşar Kalafat, “Türk dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi”, *Milli Folklor Dergisi*, 6/44, (Ankara 1999), 88.

⁵ Burhan Cahid Morkaya, *Köydeki Dost*, (İstanbul: Köroğlu Matbaası, 1940), 48.

serilir. Odanın çeşitli yerlerine mumlar konur. Kadınlar, okunan mevlidi duyabilmek için odanın üst katındaki sofaya yerleşir. İmam ve başları tülbentli birkaç hafız ön kısımdaki yerlerine geçer. Çeşitli ilahiler, mevlidin bazı kısımları ve dualar okunduktan sonra tören bitmiş olur. Önce kadınlar, ardından erkekler oradan ayrılır.⁶

b. Bayramlar/Şenlikler

Kültürümüzdeki önemli geleneklerden birisi de dinî bayramlardır. Toplumun ortak algısında genellikle güzel anılarla yer etmiş olan bu bayramlar, ele alınan romanlarda bazen mazinin tatlı bir hatırası olarak yâd edilir; bazen de yurtdışındaki Müslümanların bayram kutlamasına değinilir. Bir romanda ise savaş cephesindeki Müslüman askerlerin bayram kutlamaları anlatılır. Ayas İshaki'nin *Üyge Taba (Eve Doğru)* adlı romanında, Rus ordusunda görevli Müslüman askerlerin bir bayram günü yaptıkları ibadetler ve etkinlikler şöyle tasvir edilir:

“Askerler abdest alıp namaz kılmak için tamir edilmiş camiye gittiler. Miralay kendisi de gitti ve bütün Müslüman zabitlerin hazır bulunmasını emretti. Yedi-sekiz bin Müslüman askerleriyle birlikte Miralay Demir Ali namaz kıldı, onlarla birlikte secdeye gitti, dua okudu. Onlarla birlikte alay hocasının uzun vaazını dinledi. Suret-i mahsusede hazırlanmış olan bayram sofrasına da askerlerle beraber oturdu ve birlikte yemek yedi. Gece tertip edilen millî müsamerede hazır bulundu (...) Hülasa her şeyi yakın bir alaka ile takip etti. Buradaki askerlerin millî ruhlarının yükseldiğini, yüreklerinin açıldığını, onların büsbütün başka bir insan hâlini aldıklarını görüp hayrette kaldı.”⁷

Bayramların, insanın çocukluk dönemindeki anlamlı hatıralardan olduğu malumdur. Sâmiha Ayverdi'nin *Ateş Ağacı* adlı romanında, bayramların bu yönü öne çıkarılmıştır. Roman kahramanı Cemil, çocukluğunun bayramlarını hatırlar ve eğlence için kullanılan hayvanların hislerini anlamaya çalışarak şöyle düşünür:

“Çocukluğumda rüyalarımâ hâkim olan bir istekle beklediğim bayram günleri, muayyen iki nokta arasında devamlı seferler yaparak yorulan atlar ve merkepler sebebiyle sonunda bana melal verirdi. Bayram neşesi hürmetine bu hayvanları da süslerler, püsküllü, boncuklu başlıklar giydirirler; kadifeli eğerler koyarlar, hatta saçlarını kurdelelerle örerlerdi. Fakat bizim zevkimizi arttıran bu süsün onların yorgunluğuna bir faydası olur muydu?”⁸

Turan Aziz Beler'in *Sevda* adlı eserinde ise yurtdışında bayram kutlayan bir çiftin tasvir edildiği görülür. Roman kahramanları Sevda ile Erol, İsviçre'deki üçüncü ve son aşk yuvaları olan Montreux'a gelir. İki genç âşık en üzüntülü günlerini geçirirken Avrupalıların en büyük eğlencelerini teşkil eden Hıristiyanların Noel'i ve 1934 senesinin ilk kısmı gelip geçer. Ancak Erol'un annesinin göndermiş olduğu yeni yılın cep takvimindeki bilgilerden bu günlerin bayram olduğunu öğrenirler. Mektupra “16 İkincikânunda Şeker bayramını kutlayabilirler.” cümlesi vardır. Memleketlerinden uzak

⁶ Mahmut Atilla Aykut, *Silâh Arkadaşları*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1942), 69-70.

⁷ Ayas İshaki, *Üyge Taba (Eve Doğru)*, (İstanbul: Sertel Matbaası, 1941), 109-110.

⁸ Sâmiha Ayverdi, *Ateş Ağacı*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1993), 13-14.

olmalarına rağmen dolaylı yoldan kutladıkları bu bayram onları birbirine daha da yakınlaştırır.⁹

Hem dinî geleneğimizde hem de eski Türk inanışlarında bayramlara özel bir anlam yüklenmiştir. Dinî bayramlarımız olan Ramazan ve Kurban bayramlarında bireylerin temiz giyinmeleri, güler yüzlü olmaları, birbirlerini ziyaret etmeleri, imkânlar elverdiğince ihtiyaç sahiplerine hediye ve sadaka vermeleri tavsiye edilmiştir. Meşru sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla bayram eğlencelerinin yasaklanmadığı bilinmektedir.¹⁰ Burhan Burçak'ın *Bir Genç Kızın Sergüzeşti* adlı romanında ise bunun tersi bir inanışın yer aldığı görülmektedir. Bayram arefesinde eğlenmenin günah olduğu vurgulanmaktadır. Romanın başkarakteri Mualla, arkadaşı Jale'nin doğum günü sebebiyle bir davet mektubu alır. Davete katılmak istemesine rağmen teyzesi Sıdıka Hanım buna şiddetle karşı çıkar. Bunun sebebi de bayram öncesinde eğlenmenin doğru olmayacağıdır:

“Bayan Sıdıka elindeki dua kitabını bırakarak mektubu gözden geçirdi.

- Bu kız muhakkak deli... Gidemeyeceğinizi yazınız da mektubu yollayalım.

Mualla yerinden sıçradı:

- Neden gitmiyor muşum? Neden?

- Bayram arifesinde eğlenmek ve davete gitmek günahtır.”¹¹

c. Fergab-Fesini Kap Âdeti

Halk arasında hocaya gönderilen bir çocuğun Elifba cüzünü öğrendikten sonra Kur'an-ı Kerim okumaya başlaması, tebrik amaçlı birtakım ritüellerle kutlanmaktadır. Günümüzde pasta kesmek, hediye dağıtmak gibi faaliyetlerle kutlanan bu süreç, önceki dönemlerde çevredekilere bisküvi-lokum dağıtmak şeklinde yerleşmiştir. Edebî eserlerden anladığımız kadarıyla bu âdet önceki dönemlerde de yaygındır. Söz gelimi Niyazi Ağırnaslı'nın *Elem Kaynağı* adlı romanında, anlatıcı camilerde elif-bâ öğrenen çocuklar arasında âdet hâline gelmiş bir uygulamayı satırlarına taşır. Roman kahramanı Ömer, çocukluğunda elif-bâ okumak için köy hocasına gider. Cüzü tamamlayıp kısa surelere geçtiğinde sıra İnşirah Suresi'ne¹² gelir. Sure'nin son ayetindeki “fergab” ibaresi çocuklar arasında oyuna dönüştürülerek “fesini kap” cümlesiyle karşılık verilir. Ondan sonra sureyi okuyan çocuğun evine gidilip ailesinden hediyeler alınır. Roman anlatıcısı bu faaliyeti şöyle anlatmaktadır:

“Bir gün “elemneşrahleke”yi okumuştun. Sûrenin sonundaki “fergab” okunur okunmaz arkasından “Fesini kap” diye bir ses işitildi. Ansızın mektepte bir ihtilal kargaşalığı ve gürültüsü başladı. Talebeler birbirini tepeleyerek sokağa fırladılar. Ömer şaşkın şaşkın

⁹ Turan Aziz Beler, *Sevda*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1942), 175.

¹⁰ İbrahim Bayraktar, “Bayram (İslâmî Dönem)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/259-261.

¹¹ Burhan Burçak, *Bir Genç Kızın Sergüzeşti*, (İstanbul: Vakıf Matbaası, İstanbul 1940), 21.

¹² İnşirah Suresi için bk. *Kur'ân-ı Kerîm*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Erişim Tarihi: 20ç10.2022, Sure No: 94, <https://kuran.diyaret.gov.tr/>.

hocanın yüzüne bakakaldı. O böyle bir şey görmemişti. Hocanın her zaman çatık görmeye alıştığı yüzü sakın, hatta gülümsemeli idi biraz. Bu işte, bir oyun hem de büyüklerin de hoş gördükleri bir eğlence sezen Ömer de arkadaşlarının arkasından koştı ve onları kendi evlerinin önünde anasının verdiği çedeneli kavurga ile kuru kayısıyı taksim ederken buldu. Bu fes kapma işine, Ömer derslerden kolay akıl erdirdi. Arkadaşlarının derslerini takip etti ve hiçbir “fergab” kaçırmadı. Ömer de hâfız-ı Kelâmullah oluyordu artık.”¹³

Roman anlatıcısının verdiği bilgilere bakılacak olursa “*Fergab-Fesini kap*” âdetinin köylüler arasında bir geleneğe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

d. Yemliha Okumak

Halk inanışlarında yedi uyurlar olarak bilenen Ashâb-ı Kehf’in özelliği üç yüz yıldan fazla bir süre mağarada uyumuş olmalarıdır. Halk inanışları arasında örneğine pek rastlanmayan “Yemliha okumak” tabiri uykusu çok olan kişiler için kullanılmıştır.ERCÜMENT EKREM TALU’nun *Beyaz Şemsiyeli* adlı romanında da Ashâb-ı Kehf’in bu uyuma mucizelerine atıfta bulunmaktadır. Eserde günümüzde pek bilinmeyen bir inanç ritüeline şöyle yer verilmiştir: Roman kahramanı Hürmüz, uzun süre odasından çıkmayınca aynı evde beraber kaldıkları Fitnat “*Bu ne uyku cicim! Yatarken Yemliha mı okudun, yoksa döşeğine ölü toprağı mı serptiler?*” diye sorar.¹⁴ Yatarken Yemliha okumak ifadesinin çok uyumak ile ilgisinin olduğu açıktır.

e. Sünnet Olmak

Dünya üzerindeki birçok kültürde ve inanç yapısında yeri olan sünnet olma geleneği İslâm inancına göre Hz. İbrahim’in bir sünneti olarak ortaya çıkmış ve daha sonra diğer ilahî dinlere geçmiştir. Hem Musevîlik ve İsevîlik’te hem de İslâmiyet’te yer bulan bu uygulama, özellikle Anadolu kültüründe mevlit geleneğiyle birleşerek yerleşmiştir.¹⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu’nun *Zindancı Kaptan* adlı romanında sünnet olma uygulamasının Müslüman olmanın bir gereği olarak yorumlandığı görülmektedir. Zindancı Kaptan ile Piyale Paşa karşılaştıklarında, Müslüman olduğunu sonradan ilan eden Zindancı’nın sünnet ettirilmesi konusu açılır. Piyale Paşa ile Zindancı Kaptan’ın bu konudaki sohbetleri şöyle aktarılır:

“-Sen Müslüman mıydın? -Babam Müslümandı. -Fakat gemide seni hep Hıristiyan biliyorlardı değil mi? -Evet ama ben babamı hiç unutmuyordum. Onun Müslüman olduğunu bildiğim için Hıristiyanlığa yanaşmıyordum. -O hâlde sen sünnetli değilsin? Zindancı Kaptan utanır gibi boynunu büktü, cevap veremedi. -Bu işi bitirmeli. Piyale derhal emir verdi. En usta sünnetçiyi getirdiler ve bir saat sonra da Akdeniz’in meşhur Zindancı Kaptan’ı Yusuf’un yanı başında yatıyordu.”¹⁶

¹³ Niyazi Ağırnaslı, *Elem Kaynağı*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1941), 12-13.

¹⁴ ERCÜMENT EKREM TALU, *Beyaz Şemsiyeli*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939, 356-357.

¹⁵ Bu uygulamanın kökeni, dinî ve tarihî arka planı için bk. Salime Leyla Gürkan, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/155-157.

¹⁶ Niyazi Ahmet (Banoğlu), *Zindancı Kaptan*, (İstanbul: Vakit Matbaası, 1941), 43.

2. Doğu ile Batı arasında Türk ailesi

Yirminci yüzyılın başındaki şehirli Türk aile yapısı bir cenderenin içinde gibidir. Bir yandan geleneksel aile yaşamı diğer yandan batılılaşma süreciyle birlikte moda hâline gelen yeni uygulamalar, ev içinde kimi zaman birbirine zıt görünen âdetlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halide Edip Adıvar'ın *Tatarcık* romanı bu konuda önemli veriler sunmaktadır. Eserde Doğu ile Batı arasında kalan Türk aydınının ve aile yapısının içinde bulunduğu cendereyi yansıtan başarılı örnekler vardır. İstanbul'un kenar mahalle ve köyleri ile Beyoğlu'ndaki yaşam biçiminin birbirine karıştığı bir ortamda roman kahramanlarından Şinasî'nin ailesi şöyle anlatılmaktadır:

“Esasen bütün ailede şahsiyetlerini muhafaza ederek zamana uyma kabiliyeti vardı (...) Ramazan'da bütün aile ya oruçludur yahut öyle görünür, cemaatle teravîh namazı kılar. Mısır radyosundan Kuran dinledikleri vakit ihtiyar bayanlar başlarını örter ve ekserisi “Allah Allah, sübhanallah” gibi sesler çıkarırdı. Fakat hepsi yılbaşında dostlarına resimli kart yollar. Noel gecesi korudan küçük bir çam kesilir, üstüne hediyeler ve elektrik ampülleri asılır, gelin teliyle süslenir, salonun ortasına dikilir ve o gece gençler sabaha kadar dans eder. Ve Nazmizade ailesi yeni devrin yalnız eğlencelerini değil, batıl itikatlarını da benimsemiştir. Bay Nazmi, bir şirket idaresine aza tayin edilmek için Ankara kazan o kepçe dolaşırken kendisine mahsus kibar üslubuyla nüfuzlu zatlara hulus çakarken karısı köşklerinde Zekeriya Sofrası (Bir dileğin gerçekleşmesi için kırk çeşit yiyecek hazırlanan sofrası) kurar, efendisinin gömleğini Kasımpaşa'da meşhur sabık bir şeyh efendiye okutur. Fakat şeyh efendinin bazı nüfuzlu zatların çamaşırını esasen gizliden gizliye okuduğunu tahkik ettikten sonra... Ne olur ne olmaz, görünür görünmez her kuvvetle hoş geçinmeli, halkın inandığı çarelerin hepsine başvurmali.”¹⁷

3. Türbe-Yatır-Mezar Ziyaretleri

Halk kültüründe önemli görülen inanışlardan biri de türbe-yatır ziyaretleridir. İslâm öncesi Türk inanışlarından itibaren anlam ve önem atfedilen bu gelenek günümüzde de canlı bir şekilde devam etmektedir. Belirli gün ve gecelerde, çocuğunun olması, kazadan beladan korunma, dileklerin yerine gelmesi vb. bireyce önemli görülen durumlarda türbeler ziyaret edilir. Mekânın düzenine ve temizliğine yardımcı olunur, oraya bağışta bulunulur. Bu mekânlarda namaz ve duanın dışında; mum yakma, etrafında dönme, elini, yüzünü veya vücudunu sürme gibi farklı uygulamaların yapıldığı da görülür.¹⁸ İncelenen romanlarda da türbe-yatır ziyaretlerinin işlendiği görülmektedir.

İncelenen eserlerden Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı romanında ziyaret fenomeninin çokça işlendiği görülür. İstanbul'un arka mahallelerinin birinde Roman

¹⁷ Halide Edip Adıvar, *Tatarcık*, (İstanbul: Can Yayınları, 2017), 83-84.

¹⁸ Bu konu hakkında daha detaylı bilgiler için bk. Celaleddin Çelik, “Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, (Adana 2004), 211-239.

(anlatıcının tabiriyle çingene) vatandaşların günlük yaşamlarına ilişkin portreler sunan bu eserde inanç unsurları da dikkat çeker. Mahalle sakinleri yılın belli dönemlerinde türbeleri ziyaret eder, adaklarını yerine getirmek için kurban keser. Bu çerçevede bazı kalıp ifadelerin de yerleşmiş olduğu görülür. Romanın karakterlerinden İrfan, katıldığı bir çingene eğlencesinde şarkıcıların ikide bir “*Bir Hoca Ali’m var! Her kime? Filanın başına! Ala ala hey!*” tekerlemesini tekrar etiklerine şahit olur. İrfan, yanındaki Reha Bey’e bunun sebebini sorunca şu karşılığı alır:

“*Burada Hoca Ali adında bir evliya yatar ki bizimkiler onu pek sever, ona pek hürmet ve itibar ederler. Bütün adaklarını hep ona adarlar. Böyle düğün, dernek, ziyafet, bayram, Cuma gecelerinde onun cami kapısının önündeki mezarına mumlar yakarlar. İşte böyle düğünlerde, eğlentilerde ikide bir “Bir Hoca Ali’m var, her kime?” diye bağırınmaları ve sonra gelin hanımın veyahut kaynananın başında “Ala, ala hey!” diye çırpınmaları bundandır. Yani elimizde Hoca Ali gibi mübarek, evliyaya benzer biri var, o size damat olsun, demek. Yahut da bizim sevgili evliyamız Hoca Ali size yardımcı olsun manasına da gelirmiş bu tekerleme.*”¹⁹

Aynı romanın bir başka yerinde, İrfan’a yanık olan çingene Çakır Emine, onun annesine gelerek kendisini gelin olarak alması için yalvarır. Çakır Emine’nin yakarıları, yeminleri arasında çingeneler tarafından kutsal sayılan türbe ve yatır isimleri de geçer. Çakır Emine, kendisini inandırmak için kutsal saydıkları dede ve babalar üzerine şöyle yemin eder:

“*Doktor ne hayreder bana, hoca ne hayreder anacığım? İşte sana yeminle: en menşur evliya Etem Babamız, Hoca Ali Efendimiz, sonracığıma efendim Çınar dibindeki Toklu Dedemiz, Tokmaktepe’deki Kandilli Hocamız, Küçükmustafapaşa’daki Cibali Hazretlerimiz beni çarpsın ki derdim büyüktür. Benim derdimi temizlese temizlese kara toprak temizler.*”²⁰

Türbe ziyareti ritüelinin deformasyona uğramasına başka bir örnek de Etem İzzet Benice’nin *Sen de Seveceksin* adlı romanından verilebilir. Romanda, İstanbul’dan Şam’a giden Lutfiye, babası yerine koyduğu emekli komisere yazdığı mektupta Şam’ın güzelliklerini, sayfiye yerlerini ve dikkatini çeken diğer özelliklerini ayrıntılı olarak anlatır. Mektubun bir yerinde Kırklar adı verilen bir türbeye de temas eder. Lutfiye, Kırklar’ı ve Şam ahalisinin türbe ziyaretlerini şöyle tasvir eder:

“*Hele Kırklar’dan Şam’ın öyle bir kuş bakışı görünüşü var ki.. Ancak ne tuhaf, burası ziyaretmiş. Arap kadınları geliyorlar, ağlıyorlar, sızlıyorlar, dua ediyorlar; sonra da gözyaşları kurur kurumaz başlıyorlar ud çalmaya, eğlenmeye. Sen olsan, bu ne turşu, ne perhiz dersin.*”²¹

Bir mekânın zaman içerisinde kutsal sayılıp halk tarafından veya belli bir zümre tarafından ziyaret edilmesi konusu da toplumda rast gelinen uygulamalardandır. Hilmi Ziya Ülken’in *Yarım Adam* adlı romanında da benzer bir anlatı vardır. Roman

¹⁹ Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1972), 208.

²⁰ Kaygılı, *Çingeneler*, 298.

²¹ Etem İzzet Benice, *Sen de Seveceksin*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1942), 37.

kahramanlarından Mehmet Demir, zihnindeki bulanıklığı dağıtabilmek için tramvaya biner ve İstanbul'un arka mahallelerini dolaşır. Yedikule civarına geldiğinde debbağların kahvesine girer ve kahveci ile oradaki yatır üzerine konuşmaya başlar. Kahvenin bir köşesinde adeta oranın bir parçası hâline gelmiş olan mezar hakkında şunlar söylenir:

“Az sonra Demir, kahve köşesinde ve adeta onun bir parçası gibi gözüken parmaklıkları yeri işaret ederek “- Burası da ne?” Kahveci onu elinden tutup bir nevi korku ve hürmetle: “- Derya Baba Hazretleri!” diye alçak sesle cevap verdi. “-O da ne?” “-Vaktiyle Fatih Hazretleri sefere giderken ordu bu ovada konaklamış. Asker için su aramışlar. İhtiyar bir saka, bir çift kösele kırbasıyla bütün askere içecek su yetiştirmeye gelmiş. “Bizimle eğleniyor musun?” diye kızanlara kırbanın yerini göstermiş, “Gel de şuradan bakiver!” demiş. Bir avuç su yerine koca bir derya gözüküyor. Gerçekten bütün ordu içmiş de kalanını yollarda sarfetmişler.” Kahvecinin yüzü öyle ciddi idi ki Demir bu keramet karşısında hayran bir tavır almaya kendisini mecbur gördü.”²²

Toplumda şehit mezarlarının, evliya türbelerinin kutsal olduğu ve buralara herhangi bir yanlış uygulamanın yapılmaması gerektiği inancı yaygındır. Örneğin şehit kabri veya yatırın bulunduğu alanda herhangi bir inşaat çalışması başladığında orada yatan zatın bu durumdan rahatsız olacağına inanılır. Bu çerçevede Niyazi Ağırnaslı'nın *Elem Kaynağı* adlı romanında bir inanış unsuru yer almaktadır. Roman kahramanlarından Ömer, İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya gider ve Yol İdaresi'nde memur olarak göreve başlar. Arkadaşlarıyla birlikte oldukça tahrip edilmiş eski bir konağa yerleşirler. Çevredeki komşular, bu konağın pek tekin bir yer olmadığını şöyle dillendirirler:

“Temelleri, evliyadan birinin kabri üzerine konulduğundan velî hiddetlendiği geceler evi zangır zangır titretir, bazen camları kırarak kiracıları iz'aç eder, uykularını kaçırmış (...) Ömer'e ilk akşam bu hikâyeyi söylediler. O da gülererek, benim uykum azdır; belki bir gece erenlerle teşerrüf müyesser olur, dedi.”²³

4. Adak Adama

Dinî literatürde adak, aklı başında ve ergenlik çağına erişmiş olan birinin herhangi yükümlülüğü olmadığı hâlde ibadet cinsinden bir şeyi kendisine farz veya vacip kılması şeklinde tanımlanır. Ama toplumda bu konunun epey farklı yorumlandığı ve uygulandığı görülür. Hasta ziyareti, mevlit okutmak, türbelere bez bağlamak, oralarda mum yakmak, şeker veya helva dağıtmak, horoz veya hindi kesmek gibi âdetlerin dinî açıdan adakla ilgisi yoktur.²⁴ Buna rağmen hem halk inancında hem de eserlerde aksi yönde uygulamaların olduğu görülmektedir. Halk inancına göre adak adamanın karakteristik örnekleri Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler* adlı romanında yer alır.

²² Hilmi Ziya Ülken, *Yarım Adam*, (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Basımevi, 1941), 293-294.

²³ Ağırnaslı, *Elem Kaynağı*, 64.

²⁴ Adakla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Diyanet İşleri Başkanlığı “Adakla İlgili Şartlar Nelerdir?” *Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK)*, Erişim Tarihi: 11.10.2022, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/717/adakla-ilgili-sartlar-nelerdir>

Roman kahramanlarından İrfan'ın, çingene mahallesinde karşılaştığı uygulamalar bu türdendir. Türbeye koç, keçi, hindi adamak, türbenin etrafında dönmek, nağme ile mani okuyup göbek atmak gibi uygulamalara rastlamak mümkündür. Roman anlatıcısı, Hoca Ali Efendi türbesi ile Göbekatan Etem Baba türbesinde gerçekleştirilen ritüelleri ayrıntılı olarak aktarır:

-Ben işin yolunu, erkânını, âdetini yapıyorum. Bizde âdet böyledir. Bir işimizin olması için gideriz. Etem Babacığımızın türabına kapanır, sonra da deriz ona:

*Etem Baba, Etem Baba
Sakalcığı keten baba
Eğer ki işim olursa
Sana göbek atam baba.*

-Sonra?

-Sonra da artık işimiz olunca gideriz onun türbesine, Cuma avşamları üçer göbek atarız, adağımızı yerine getiririz.

-Demek ki sizin adaklar bir göbekte olup bitiyor?

-E, bizim Etem Babamız tıpkı bizim gibi gönülsüz adamdır. Buradaki Loncalılar ise kibar oldukları için onların evliyalari olan Hoca Ali de kendileri gibi kibardır.”²⁵

İstanbul'un günlük yaşamında da evliya türbelerinin ve adak adama ritüelinin önemli olduğu bilinmektedir.²⁶ Halk muhayyilesi, alternatif tıp ve tedavi yöntemlerine müracaat ederken yatır ziyareti yapmayı ve adak adamayı da ihmal etmez. Bu duruma uygun bir örnek Ercümen Ekrem Talu'nun *Beyaz Şemsiyeli* adlı eserinde geçmektedir. Romanda Hamamcı Osman Efendi, ölüm döşeğindeki karısı Hamdune'nin şifa bulması için eczaneye gider. Zor bir duruma düştüğü için karısının iyileşmesini umar ve çaresizce adaklar adamaya başlar:

“Eczacı reçeteyi yaparken tezgâhın yanındaki iskemleye ilişerek sabırsızlıkla bekleyen zavallı koca bir yandan da perişan aklına gelen ne kadar dualar varsa okumakta ve etrafına üflemede idi. Aynı zamanda kendi kendine Eyübsultan'a kurbanlar, Merkezefendi'ye mumlar, Sümbülefendi'ye süpürgeler, fakir fukaraya helvalar adıyordu.”²⁷

5. Büyü/fal, üfürükçülük, kurşun dökme, tütsü yakma

Her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de birtakım batıl inanışlar, büyü, fal, sihir, üfürükçülük gibi ritüellerin yer aldığı görülür. Esasen insanlık tarihiyle yaşıt olan büyü/sihir, genellikle insanların içinden çıkamadıkları meseleleri çözmek için başvurdukları yollardan biridir. Kimi zaman doğa ve yaşam karşısında güçsüz kalan insan, zorluklarla baş edebilmek için metafizik güçlere başvurmuş böylece yaşamı değiştirdiğine/değiştirebileceğine inanmıştır.²⁸ Çalışma kapsamında ele alınan

²⁵ Kaygılı, *Çingeneler*, 210-212.

²⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgiler için bk. Emre Akçay, *Veli Kültü Bağlamında İstanbul'da Bulunan Ziyaret Yerleri ve Türbeler Üzerine Bir İnceleme*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

²⁷ Talu, *Beyaz Şemsiyeli*, 26.

²⁸ Şule Gümüş, “Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk destanlarından Örneklerle”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 50, (Summer-2021), 3.

romanlarda büyü, sihir, üfürükçülük, nefesleme, tütsü yakma, kurşun dökme, remil atma gibi uygulamaların sıklıkla işlendiği görülmektedir. Bu uygulamalar daha ziyade kısmetin açılması veya bağlanması, çocuk sahibi olma arzusu, bir başkasına kötülük etme düşüncesi vb. motivasyonlarla yapılmaktadır.

Eski İstanbul'un mahalle hayatında günlük yaşamın dertlerine ve hastalıklarına geleneksel yöntemlerle derman aramak sıkça görülen bir uygulamadır. Birtakım dinî unsurlar da barındıran bu geleneksel yöntemlere Orhan Seyfi Orhon'un *Çocuk Adam* romanında ayrıntılarıyla yer verilir. Roman anlatıcısı, çocukluğunun geçtiği sokağı anlatırken sözü akrabalık ve komşuluk ilişkilerine getirir. Komşular arasındaki söz konusu dayanışma şöyle anlatılır:

“Telgraf Sokağı'nda komşulukla akrabalık birbirine çok yakındır. İçlerinden biri hastalandı mı herkes onunla alakadar olur. İhtiyar kadınlar ilaç yapar, nefesi olanlar okur. Tütsü yakılır, tedavi yolları gösterilir. Mesela sarılıksa kestirilmesi, kabakulaksa yazdırılması, pazardansa kurşun döktürülmesi tavsiye edilir. Ağır hastaların başında Yâsîn okunur, ağızlarına zezem dökülür, cenazeler beklenir. Hasılı ziyaret etmekle, hatır sormakla kalınmazdı.”²⁹

Halk arasında hasta olan birine uygulanan alternatif tedavi yöntemleri ve inanç ritüelleri Ercüment Ekrem Talu'nun *Beyaz Şemsiyeli* adlı eserinde ayrıntılı olarak tasvir edilir. Roman anlatıcısı bu tür uygulamaların faydasız olduğunu okura hissettirecek şekilde bir anlatım biçimi tercih eder. Romanda Hamamcı Osman Efendi'nin karısı Hamdune, çocuğu olmadığı için alternatif yöntemleri dener. Genç kadın can ciğer ahbabı Hacer'in çokbilmişliğine uyararak onun peşi sıra ve kocasından gizli hekim, hoca dolaşır, büyüler yaptırır; muskalar yazdırır, kocakarı ilaçları terkip ettirir. Ne hamamda beline boynuz çektirmeler, ne buğulara oturmalar, ne göbeğinin etrafını yazdırmalar, hiçbirini hiçbirini fayda etmez.³⁰ Eserin ilerleyen kısımlarında yine hastaya okumak ve nefes ile ilgili ayrıntılara girilir. Anlatıcı burada hastalıkların tedavisinde uygulanan alternatif uygulamalara değinir ve hastaya nefes etmeyi şöyle tasvir eder:

“Başka tedavi usul ve vasıtaları da vardı. En başta nefes gelirdi. Bu yüzden geçinen hoca efendilerle hoca hanımlar bazen hastanın ayağına giderek bazen de onu kendi evlerine, dükkânlarına celb ederek okurlar, üflerler, tespihten geçirirler, suda ezilmek üzere muskalar yazarlardı.”

Talu, aynı kısımda toplum içerisinde yaygın olan kurşun dökme ritüelini de işler. Ülkemizin farklı bölgelerinde benzer yöntemlerle uygulanan bu işlem yazarın yalın anlatımıyla şöyle tasvir edilir:

“Yatağında yatan hastanın üzerine kızgın kurşun dahmeleri sıçrayıp da yakmasın diye boydan boya bir örtü örtülür, bir kepeğin içinde eritilen kurşun, ağrıyan yerin hizasında

²⁹ Orhan Seyfi Orhon, *Çocuk Adam*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941), 8-9.

³⁰ Talu, *Beyaz Şemsiyeli*, 6.

tutulan yeşil sırlı ve su dolu toprak bir kaba boşaltılıverirdi. Soğuk suya temas eder etmez donan maden türlü şekiller arz eder, bu şekillere göre de ahkâm yürütülürdü.”³¹

Halk inanışları arasında yer alan alternatif tedavi yöntemlerine başka bir müstehzi bakışı da Halit Fahri Ozansoy’un *Âşıklar Yolunun Yolcuları* adlı eserinde görmekteyiz. Romanda Tuğrul’un halası Şadan Hanım’ın üfürükçülük konusundaki merakı tasvir edilir. Şadan Hanım, Büyükkada’daki köşklerinde olağan dışı herhangi bir hadisenin yaşanması durumunda hemen tütsü, üfürükçülük ve dua işine girer. Yağmurlu gecelerde gök gürültüsünden ve şimşekten korktuğu için dualar okutur. Roman kahramanlarından Darüşşafakalı Nüzhet’in bacağına kırması üzerine Şadan Hanım hemen dua ve tütsüye başlar. Anlatıcı bu hadiseyi şöyle tasvir eder:

“Artık Şadan Halam’ı görmeyin. Hafız’la beraber üç gün üç gecedir Nüzhet’in başı ucunda ne dualar okuyor ne dualar! Dün akşam hepimizi tütsüden geçirdi. Gülşen Dadı da aklına geldikçe Arap nevhagerler gibi dövünüp duruyor; ya oğlan ölse idi ne yapacaktık diye... O ne çığlık Allah’ım! Hani oğlanın cenazesi kapıdan çıkarılsa idi ancak bu kadar matem tutardı.”³²

Hasta üzerinde uygulanan geleneksel tedavi yöntemleri Niyazi Ağırnaslı’nın *Elem Kaynağı* adlı romanında da yer bulur. Romanda Mürsel Onbaşı’nın karısı hastalanınca tedavi amaçlı birtakım uygulamalar yapılır. Anlatıcı bu yöntemleri şöyle tasvir eder:

“Ne çare Allah ağızlarının tadını bozmayı murat etmiş. Dokuz aylık yatalaktan sonra Seyfi’nin anası ecele ruhunu teslim etmiş. Kınaya bal mı karıştırıp yutturmamışlar, kurbağa et mi yedirmemişler, hocalara mı okutmamışlar; hiçbir ilaç fayda etmemiş.”³³

Tarihî konuları ihtiva eden romanlarda da birtakım batıl inanışların işlendiği görülür. Osmanlı dönemi Türk toplum hayatından önemli kesitler sunan M. Turhan Tan, *Safiye Sultan* adlı romanında halk inanışlarına da yer verir. Yazar, hastanın iyileşmesi için nefes etme, dua ve niyazda bulunma, tükürme, remil açma, murakabeye girme gibi yöntemlerin denendiğini anlatır. Romanda Sultan Murad’ın şehvet ve şaraba aşırı düşkünlüğü yüzünden bitap kaldığı, vücudunun günden güne zayıfladığı anlatıldıktan sonra onu iyileştirmek için saray erbabının başvurduğu yöntemler şöyle tasvir edilir:

“Şeyhülislâmdan müderrislere kadar bütün hocalar hekimlere yardım etmek imkânlarını araştırıyorlardı. Mahalle falcılarından yüksek seviyedeki şeyhlere kadar gaiple ilgilenen bütün insanlar fal açarak, remil dökerek, istihareye yatarak, murakabe geçirerek aynı neticeye hizmet etmek istiyorlardı (...) Zavallı padişah soğuk sudan sıcak suya sokularak, şu hocadan alınıp bu hocanın önüne oturtularak sabahtan akşama kadar hırpalandığı için büsbütün dermansızlaşmıştı.”³⁴

³¹ Talu, *Beyaz Şemsiyeli*, 394.

³² Halit Fahri Ozansoy, *Âşıklar Yolunun Yolcuları*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), 65 ve 150.

³³ Ağırnaslı, *Elem Kaynağı*, 41.

³⁴ M. Turhan Tan, *Safiye Sultan*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), 156.

Aynı romanın bir başka yerinde ise absürt bir hurafe anlatılır. Sultan Murad söz konusu illetten eşi Safo'nun yardımıyla kurtulduktan sonra meşk âlemlerine tekrar dalar. Bir söylenti uydurulup sultanın her gün başka bir cariyeye birlikte olması gerektiği duyurulur. Böylece esir pazarlarındaki cariyelerin fiyatı üç yüz altından dört binlere çıkar. Hatta evli ve çoluk çocuklu kadınlar bile padişahın bu ihtiyacını gidermek için sıraya girerler. Bu sırada bazı kadınlar padişaha daha fazla yakınlaşmak için kendilerine de kutsallık atfederek

“Ol kadınlarla yapılacak sevdâyî temasların yedi evliya kuvvetini on yedi evliya kuvvetine çıkaracağını padişaha telkin etmeye” çalışırlar. “Kendi temayüllerine pek uygun düşen bu telkinleri Sultan Murad derin bir alakayla karşıladığı için saraya evli ve çoluk çocuk sahibi kadınların da getirilmesine yol açmıştı.”³⁵

Romanda anlatımdaki kurgu ve abartı unsurlarının ayıklanmasından sonra bile birtakım batıl inanışlarının eski Türk toplumunda yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

İstiklal mücadelemizin batı cephesindeki hadiselerini konu alan *Dağların Çocuğu* adlı romanda köy yaşamındaki bazı batıl inanışlar ile cin ve büyü konuları da tasvir edilir. Romanda, köydeki bazı tiplerin oraya yeni gelen Rizan adındaki genç bir öğretmenle nasıl uğraştıkları anlatılırken büyü ve cin çağırma konularına da değinilir. Köyün yaşlılarından Ümmü Gülsüm Molla büyü ve üfürükçülük işleriyle uğraşan bir kadındır. Onbaşı ile bir olup köye yeni gelen Öğretmen Rizan'a büyü yapmaya kalkışır. Yeni gelen öğretmeni seven ve onu korumak isteyen Fatma ise bu durumu öğrenince Rizan'ı dikkatli olması konusunda uyarır. Öğretmen Rizan ile Fatma'nın büyü konusundaki konuşmaları şöyledir:

“Çok uzun değil Hoca Hanım. Ben sana, bu onbaşı seni karasevda edecek derdim ya! Elin oğlu gitmiş Ümmü Gülsüm Hoca'ya. O ne cadıdır, o ne okuyucudur bilmezsin sen! Alimallah, sabuna iğneyi sokup da okuyup üfleyip de avludaki kuyuya attı mı, kimin için atılmışsa oncağız kırk gün içinde mum gibi sararır, sabun gibi erir gider (...) Sana büyü şeyler yedireceklermiş! Bunu yiyen insan dertli oluyormuş. Gözü dünyayı görmez, aklı başından gider, gece yatağından kalkar, onu isteyen yanına gidermiş.”

Fatma, büyü hakkında bildiklerini bu şekilde anlatırken Rizan Öğretmen gülmeye başlar. Bunun üzerine Fatma çekinerek şu ifadeleri kullanır: “Bu iş Allah işi değil ki! Şeytan işi bu. Ümmü Gülsüm Hoca, cinleri toplamış çanağın içine. Hepsine ayrı ayrı şeyler söylemiş. Sonra bunları hazırlamış. Anladın ya Hoca Hanım, onbaşı yapacağını yapmış.”³⁶

Aynı romanın başka kısımlarında da Fatma'nın büyü konusundaki endişelerine tekrar yer verilir. Fatma, Rizan Öğretmen'e büyüye karşı dikkatli olmasını tavsiye ederken falcı kadın Ümmü Gülsüm hakkında şunları söyler: “Anam, o kapıdan çıkıncaya kadar eteğinin dibinden ayrılma, ne olur ne olmaz. Şeytan kırması bir kadın. Ef eder, püf

³⁵ Tan, *Safiye Sultan*, 161-162.

³⁶ Orhan Rahmi Gökçe, *Dağların Çocuğu*, (İstanbul: Etiman Kitabevi, 1939), 41-42.

eder, kaş göz arasında bir kıl atar, iki tükürük savurur, büyü olur, başımıza dert açarız.” Rizan Öğretmen, köylü kadınlardan bir kısmının Ümmi Gülsüm Molla'nın etkisinde kaldığını, sokakta karşılaşıncı kendisi hakkında duvardan duvara “Huu Fatma, Ayşe uhruç bismillah de!” dediklerini duyar. Rizan Öğretmen, onların bu yaptıklarını cehaletlerine vererek herhangi bir karşılık vermez.³⁷

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı ile Cumhuriyet'nin ilk yılları, geleneksel Türk aile yaşamının Batılı anlamda dönüşüm ve gelişim yaşadığı bir süreçtir. Geleneksel kodlarla devam eden yüzyıllık deneyimlerin yerini Batılı yaşam tarzı almaya başlamış; giyim kuşamda, ev içi yaşamda ve sosyal ilişkilerde yeni âdetler oluşmuştur. Söz konusu dönemi ele alan romanlarda ve filmlerde geleneksel konak yaşamının geçirdiği dönüşüm sıklıkla konu edilir. Halide Edip Adivar'ın *Tatarcık* romanında da bu dönüşümün örneklerini görebiliyoruz. Romanda Nazmizade ailesinin reisi Bay Nazmi, bürokraside iyi bir yer edinebilmek için Ankara'yı mesken tutarken ailesi de geleneksel yöntemlerle ona yardımcı olmaya çalışır. Bay Nazmi'nin işlerinin rast gitmesi için ara ara batıl inanışlara müracaat eder. Bay Nazmi'nin karısı sofralar kurar, üfürükçülere müracaat eder. Romanda bu konu şöyle tasvir edilmektedir:

“Nazmizade ailesi yeni devrin yalnız eğlencelerini değil, batıl itikatlarını da benimsemiştir. Bay Nazmi, bir şirket idaresine aza tayin edilmek için Ankara kazan o kepçe dolaşırken kendisine mahsus kibar üslubuyla nüfuzlu zatlara hulus çakarken karısı köşklerinde Zekeriya Sofrası (Bir dileğin gerçekleşmesi için kırk çeşit yiyecek hazırlanan sofraya) kurar, efendisinin gömleğini Kasımpaşa'da meşhur sabık bir şeyh efendiye okutur. Fakat şeyh efendinin bazı nüfuzlu zatların çamaşırını esasen gizliden gizliye okuduğunu tahkik ettikten sonra... Ne olur ne olmaz, görünür görünmez her kuvvetle hoş geçinmeli, halkın inandığı çarelerin hepsine başvurmalı. Eski İstanbul'da Müslümanlar ayazmalara bunun için adak adamazlar mıydı? Neden zıpçıktı muharrir beyler Zekeriya sofrasıyla eğleniyor. Hem Avrupa'da bile bugün, hatta en makul görünen adamların izahı müşkül birtakım garip itikatları yok mu?”³⁸

Halk inanışları içerisinde birinin kısmetini açmak veya kısmetine engel olmak için üfürükçülük yapmak, kâğıt düzmek, fal bakmak veya büyü yaptırmak gibi bazı yöntemler denenmiştir. İncelenen romanlarda bu konuya ilişkin veriler de bulunmaktadır. Söz gelimi Güzide Sabri'nin *Neclâ* adlı romanında, karısı henüz vefat etmiş olan Üvezzade Tevfik'in başından bazı olaylar geçer. Tevfik varlıklı olduğu için mahalledeki geçkin dulların dikkatini çeker. Kamer Hanım ve yardımcısı Hafize, onu avlamak için Arap Zehra adlı bir üfürükçüye para karşılığı büyü yaptırırlar. Hafize, Arap Zehra ile temasa geçer ve beş lira karşılığında onu büyü yapmaya ikna eder. Romandaki Hafize tipi, söz konusu büyü işini şöyle anlatır:

“Zehra Hanım işi üzerine aldı. Fakat peşin olarak beş lira istiyor. Bu gece duvar dibinde, dam altında iyi saatte olsunlara bir ziyafet çekerek evvela Tevfik Efendi'nin perisini bağlatacakmış. Ondan sonra bu işe perileri memur edecekmiş. Bunun için de masraf lazım;

³⁷ Gökçe, *Dağların Çocuğu*, 86 ve 101.

³⁸ Adivar, *Tatarcık*, 84.

ödağacı, amber filan alacakmış. Ondan sonra herifi deli divan etmezsem bana da Arap Zehra demesinler, dedi.”

Ancak Kamer Hanım'ın yaptırdığı büyü gerçekleşmez ve genç bir başkasıyla evlenerek mahalleden ayrılır.³⁹ Benzer bir örnek de Aka Gündüz'ün *Giderayak* adlı romanında yer alır. Eserde, barlarda müşteri avlamak için fal bağlayan kadınlardan söz edilirken fal bakma geleneğinin detayları aktarılır. Roman kahramanı Vurdum Haydamak, bara girdikten sonra oldukça renkli elbiseler giymiş olan kadınların müşteri avlamak için fal açtıklarına şahit olur. Bu manzara şöyle tasvir edilir:

“Kimi saçlarını papatya, kanarya, fulya ve çocuk sarısına boyatmış... Kimi alüminyum, fakton, tiftik beyazına bürünmüş... Morlu, yeşilli, pembeli kadınlar küme küme oturmuşlar. Üç beş müşteriden hangisi dansa kaldıracak da bir kup ısmarlayacak diye, gizli gizli fal açıyorlar. Bu fal enteresandır. Mendillerinin bir köşesini düğümlerler, öteki uçlarıyla karıştırırlar. Karşı masada oturan üç kişinin ortasındaki biri masadaki iki kişinin sağında kaldırırsa düğüm çıksın. Başka bir kız dört uçtan birini çeker, düğüm çıkarsa işi iştir. Çıkmazsa, öbürünün falına bakılır. Vurgun, “benim falıma tenezzül edip de bakmazlar” diye yürüdü.”⁴⁰

6. Nazar- Göz Değmesi

Nazar yahut yaygın tabiriyle göz değmesi kültürümüzde yaygın bir halk inancıdır. Hem dinler tarihinde hem de İslâm inancında nazarın varlığına ilişkin veriler mevcuttur. Bu sebeple halk inancında göz değmesine karşı birtakım tedbirlere başvurulduğu görülür. Örneğin Mahmut Yesari'nin *Dağ Rüzgârları* adlı romanında, hastalıktan yeni kurtulan bir kadının nazara gelmemesi için yapılan uygulamalar tasvir edilir. Roman kahramanlarından Melike, rahatsızlanıp sanatoryumda bir müddet tedavi gördükten sonra bir haftalığına izin alarak evine döner. Kaynanası hastalığının iyiye doğru gitmesine sevinir ve gelinini nazardan korumak için hizmetçisine çörek otu tütsüsü yaktırır. Bununla da yetinmeyerek Melike'ye “Kızım, saçından bir tel çek de kopariver (...) Allah aşkına çek, hem hızlı çek. Sen hastalıktan yeni kalktın, hastaneden yeni çıkıyorsun. Nazar fenadır. Sonra, benim içim rahat etmez.” diyerek saçından bir tel yoldurur. Hizmetçi kız da ateş küreği içinde çörek otu tütsüsü yakarak Melike'ye yaklaşır ve yüzü bir ibadet ağırlığıyla ciddileşerek küreği genç kadının başı üzerinde havada birkaç devir yaparak gezdirir. Bu sırada “Elem tere fiş, kem gözlere şiş.” diyerek bazı dualar okur. Gelininin kem gözlerin nazarından korunabilmesi için kendince bazı tedbirler alır.⁴¹

7. Cin, Peri

Kökene mitolojik inanışlara giden cin ve peri kavramı Anadolu halk anlatılarında da geniş biçimde yer alır. Gaybın sırlarına kısmen vâkıf olduğu düşünülen cinlerin

³⁹ Güzide Sabri, *Neclâ*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941), 61-62 ve 70.

⁴⁰ Aka Gündüz, *Giderayak*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), 218-219.

⁴¹ Mahmut Yesari, *Dağ Rüzgârları*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1939), 178-180.

insanlar üzerinde etkili olabildikleri söylenir. İslâm kültüründe ise cinlerin gayba ait sırları bilmelerinin mümkün olmadığı, onların da insanlar gibi kul oldukları vurgulanır.⁴² Halk inanışlarında cinlerin belirtilen nitelikleri dışında insanlara musallat olmaları da söz konusu edilir. İncelenen romanlar arasında sadece Halit Fahri Ozansoy'un *Âşıklar Yolunun Yolcuları* adlı romanı bu konuya dair bir örnek barındırmaktadır. Eserde Tuğrul'un halası Şadan Hanım, şimşek ve gök gürültüsünden çok korkar. Bunun sebebi de cin ve perilerin bu olaylara sebep olduğuna inanmasıdır. Büyükada'da kaldıkları yazın sonuna doğru yağmurlar başlayınca Şadan Hanım'ın korkuları artmaya başlar. Eserde bu hadise şöyle tasvir edilmektedir:

“Dudakları arasından birtakım dualar okuyor, hizmetçilerin biri de hiç durmadan kollarını ve ensesini kolonya ile ovuyordu. Ayak sesimizi duyunca kapalı gözlerini açtı ve beni görür görmez ağlamaya başladı. Derin derin soluyarak “Ah, ah; cinler şeytanlar bastı dünyayı...” diye inledi. “Kim bilir kimler peri padişahını kızdırmışlar, bu kıyamet ondan evladım.” Halamı teskine çalıştım ve böyle cinlere perilere inanmamasını söyledim. Dışarıda yalnız gök gürlüyor ve şimşek çakıyor, dedim. Şimdi de yağmur başladı, artık gürültü kesilir. O benim bu sözlerimi dinlemedi bile. Son bir gayretle yatağında doğruldu ve gittikçe eriyen bir sesle “Hafızı çağırın da bana bir nefes etsin, yoksa fenalaşıyorum.” (...) Neyse Hafız'ın duasından sonra halam biraz sükûn buldu ve bir müddet geçince bitkin bir hâlde yeniden uykuya dalabildi.”⁴³

Mahmut Atilla Aykut'un *Silah Arkadaşları* adlı romanında Seyfi ve Feriha, seyahat sırasında konakladıkları bir yerde yemekten sonra dinlenmek için bir ceviz ağacının altına uzanırlar. Bu sırada bir köylü kadın onlara “Ceviz ağacı altında yatmak iyi sayılmaz.” der. Sebebini sorduklarında ise, daha evvel yaşanılmış bir hikâyeyi anlatarak ceviz ağaçlarının dibinde “iyi saatte olsunlar”ın ocağı olduğunu söyler.⁴⁴

8. Uğur-Uğursuzluk/Hurafe

Bireyin yaşamında kendisine iyi geleceğine inandığı şeyler, unsurlar ve kişiler uğurlu; işlerinin ters gitmesine sebep olan durumlar ve kişiler ise uğursuz olarak kabul edilmektedir. Sadece İslâm inancında değil dinler tarihinin her aşamasında uğur ve uğursuzluk kavramlarının yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.⁴⁵ İnsanlık tarihinde yer alan kimi inanışlar insanların karar vermelerini, yaşadıkları hadiseler anlam vermeye çalışmalarını fazlasıyla etkilemiştir. Bu inanışların kökeni oldukça derinlerde bulunur; kimileri ulusal birtakım verilerle açıklanabilirken kimileri evrensel boyutta incelemeye ihtiyacı duyar.

İncelemeye konu olan eserlerde uğur-uğursuzluk konularının ve birtakım hurafelerin değerlendirildiği görülür. Muazzez Tahsin Berkand'ın *O.. ve Kızı* adlı

⁴² Şaban Ali Düzgün, “Dinsel ve Mitolojik Yönüyle Cin ve Şeytan Algımız”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2012), 11-30.

⁴³ Ozansoy, *Âşıklar Yolunun Yolcuları*, 65-66.

⁴⁴ Aykut, *Silâh Arkadaşları*, 38.

⁴⁵ Kürşat Demirci, “Uğursuzluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 42/52-53.

romanında, akşam vakti ay çıktığında yüzüne ilk bakılan insana göre gelecek günlerin güzel geçip geçmeyeceğine veya uğursuzluk getirip getirmeyeceğine dair bir batıl inancı değinilir. Roman kahramanlarının diliyle “boş şeyler olan” bu tür inanışlar aslında insanın “kendi kendini aldatması”dır. Mehmet, akşam vakti çıkan hilali gördükten sonra Ayşe’ye dönerek “*Bu ayım mesut günlerle dolu geçecek.*” der. Ayşe bunun nasıl olacağını sorunca “*Ayı gördükten sonra ilkin senin yüzüne baktım.*” cevabını verir. Ayşe “*Bu çok görmüş, çok yaşamış adamın böyle boş şeylere inanmasına şaştım.*” diyerek bu düşüncenin doğru olmadığını belirtir. Mehmet ise, “*Bazen insan kendi kendisini aldatmak ve mesut etmek için bilerek, isteyerek çocuklaşıyor ve boş bildiği şeylere bile inanarak kendi kendisini aldatmak ihtiyacını duyuyor.*” cümleleriyle aslında bu inanışın doğru bir düşünce olmadığını itiraf eder. Yazar, roman kahramanlarının diliyle bir hayli sert ifadelerle eleştirdiği bu tür batıl inanışlara karşı olumsuz tutumunu, Japon geleneğindeki benzer bir batıl inanışı söz konusu olunca yumuşatır ve romantik bir eda ile okuyucuya sunar.⁴⁶

Tarihî bir roman olan M. Turhan Tan’ın *Safiye Sultan* adlı eserinde saray erkânının inandığı ilginç bir hurafeye yer verilir. Sultan Murad, babasının ölümü üzerine tahta geçmek üzere İstanbul’a ayak basar. Tahta çıkış törenleri bittikten sonra hareme giden yeni padişahın harem ahalisine hitap etmesi ve bahşişler dağıtması beklenir. Bütün harem halkı kutsal sayılan bu faaliyeti beklerken Murad sadece “*Ağalar, karnım aç. Yiyecek veriniz.*” der. Bu ifadeler şaşkınlıkla karşılanır ve insanları birtakım nahoş kuruntulara sevk eder. Zira bir padişahın tahta geçtiği gün ağzından çıkacak ilk sözü uğur tutmak âdeti. Bu âdete göre yeni sultanın sözlerinden yakın zamanda bir kıtlık olacağı anlaşılıyordu.

“Üç beş gün sonra bütün İstanbul halkı yeni padişahın cülus merasimi akabinde ‘açım, açım’ dediğini konuşup dedikodu yapıyordu. Memlekete bir âfet geleceği söyleniyordu. Tesadüf birkaç ay sonra bu cahillerin kanaati tevsik olundu. Büyücek bir kıtlık memleketin bir kısmını ıstıraba düşürdü.”

Yeni padişahın tahta oturma merasiminde kullandığı ilk cümle açıklıkla ilgili olduğu için uğursuzluk sayılmış ve ülkede bir kıtlık başlayacağı ileri sürülmüştür.⁴⁷

Mahmut Yesari’nin *Dağ Rüzgârları* adlı romanında bir ailenin batıl inanışlara itibar ettiği anlatılmaktadır. Roman kahramanlarından Şekip, eşi Melike’ye ailesinin geleneksel inanç ritüelleri konusundaki tutumlarını anlatırken herhangi bir uğursuzlukla karşılaşmamak için “*Üzerime yorma.*” cümlesiyle tekrarlanan bir âdetlerinden bahseder:

“Tütsü, muska, daha bilmem neler bizim ailede bir iptila hâindedir. Dikkat et, annem, teyzem, kız kardeşim ‘üzerime yorma, üzerime yorma’ diye konuşurlar. Ve ‘üzerine

⁴⁶ Muazzez Tahsin Berkand, *O.. ve Kızı*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1940), 41 ve 76.

⁴⁷ Tan, *Safiye Sultan*, 130.

yorulmayacak şeyler”in lakırdısı geçti mi yakalarını ısırırlar. Bu demek ki çocukluktan kalma bir alışkanlık.”

Bu kısımda söylenenlerden ve akabindeki ifadelerden, roman kahramanı Şekip’in bu gibi âdetlerin doğruluğuna inanmadığı ama ailesinin bu davranışlarına da sesini çıkarmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

9. Rüya motifi

Halkbiliminde rüya motifi, pek çok incelemeye konu olmuş önemli bir unsurdur. Rüya motifinin yaygınlaşmasında inanç unsurlarının ve dinî geleneğinin de şüphesiz katkısı vardır. Nitekim dinler tarihine bakıldığında ilahî mesaj içeren “sadık rüya” kavramının bazı peygamberlere ve dinî şahsiyetlere dayandırıldığı görülür. Bu çerçevede tasavvuftaki ve âşıklık geleneğindeki rüya motifini hatırlamak gerekir.⁴⁹ Dinî ve tasavvufî gelenekte rüya motifinin önemli bir yeri vardır. Dinî gelenekte Yûsuf Peygamber’in rüya tabir etmesiyle rüya motifinin ünlenmesi, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in bazı vahiyleri sâdik rüya yoluyla almış olması, rüya motifinin tasavvufî gelenekte kök salmasını sağlamıştır. Dinî açıdan bakıldığında temel düzeyde Rahmânî ve şeytânî rüya olmak üzere iki türlü rüyanın olduğunu söyleyebiliriz. İçerisinde Peygamberimizin olduğu rüyalara şeytanın müdahale edemeyeceği rivayetinden yola çıkarak bu çeşit rüyalara da sâdik rüya adı verilmiştir. Dinî gelenekte rüya meselesi kökleştiği için rüya tabir etmek de yaygınlaşmıştır.⁵⁰ İncelemeye konu olan romanlarda rüya, rüyanın birey üzerindeki etkisi ve rüyanın yorumlanması/tabir edilmesi için harekete geçilmesi gibi üç basamaklı bir sürecin takip edildiği görülür.

Bireyin sürekli olarak aynı rüyayı görmesi aslında psikolojik olarak yorumlanması gereken bir durumdur. Buna ilişkin bir örnek Refik Halid Karay’ın *Sürgün* adlı romanında yer alır. Roman kahramanı Hilmi Efendi çeşitli aralıklara uzun bir süre aynı rüyayı görür. Özellikle gönül rahatlığıyla uykuya daldığı sırada hep aynı rüyayı görür. Yazar, Hilmi Efendi’nin rüyasını şöyle anlatır:

“Yeşil bir bahar manzarası, gök ve dere bile yemyeşil; hatta dereye vuran ve beyaz olması lazım gelen bulutlar da yeşil. Kendisinin de sırtında yeşil cüppe, başında yeşil sarık, bir kır namazgâhında oturuyor, dinleniyor. Vücudu serindir. Hiç ağırlık duymuyor. Derken namazgâh, masallardaki uçan halı gibi yerinden kalkıyor, havalanıyor ve daima yeşil olan gökte, yeşil bir dünyayı seyrettirerek gidiyor, gidiyor...”⁵¹

Dinî motiflerle bezenmiş olan bu rüya kahramanın iç huzurunu sağlamaya vesile olur.

⁴⁸ Mahmut Yesari, *Dağ Rüzgârları*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1939), 180.

⁴⁹ Bu konudaki çalışmalardan bazıları için bk. Manly P. Hall, *Rüya Sembolizmi*, çev: Özge Esirgen, (İstanbul: Mitra Yayınları, 2011); Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1986); Mehmet Surur Çelebi, *Türk Halk Kültüründe Rüya*, (Konya: Kömen Yayınları, 2017).

⁵⁰ İslâm literatüründeki rüya kavramı hakkında daha detaylı bilgiler için bk. İlyas Çelebi, “Rüyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/306-309.

⁵¹ Refik Halid Karay, *Sürgün*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941), 23.

Rüya kavramını ve rüya tabiri konusunu en iyi yorumlayan yazarlardan biri Abdülhak Şinasi Hisar'dır. *Fahim Bey ve Biz* adlı romanında Fahim Bey'in gördüğü bir rüya etrafında anlatıcının oldukça başarılı tasvirler yaptığı görülmektedir. Yazar, "...*Fahim Bey, bir gece hayırlı bir rüya görmüş. Bu rüyayı o zamanlarda ağızdan ağıza yayılmış, türlü türlü hikâye ve tefsir edilmiş ve manası karışmış olarak duymuştuk.*" diyerek Fahim Bey'in meşhur rüyasını değerlendirmeye başlar. Fahim Bey, hayatının akışını değiştirecek bir rüya gördüğünü söyler. Muhtevası tam olarak okura aktarılmayan meşhur rüyadan sonra Fahim Bey'in hayatında gözle görülür değişiklikler olmaya başlar. Rüyanın etrafta duyulmasından sonra Fahim Bey ile ilgili çeşitli söylentiler de başlar. Bunların hiçbirine aldırmayan Fahim Bey, karısı Saffet Hanım'a rüyasını uzun uzun anlatarak

"Hanım, gözlerimiz aydın! Yakında mukadderatımız büsbütün değişecek! Bak, görürsün inşallah." diye müjdelere verir. Saffet Hanım da bu rüyayı eşine dostuna anlatınca "*Fahim Bey'in etrafında ona çok yakın olan bir iki akrabasıyla birkaç ahababı ve işlerinin düzelmesinde menfaatleri olan üç beş eşi, dostu ve tanıdığı bazı dükkancılar da bu rüyaya gaipten gelen bir haber ve bir vaid kıymeti vererek sevinmişlerdir.*"

Ama eniştesi Hacı Vâmık Bey, Fahim Bey'den hazzetmediği için gördüğü rüyayı menfi yorumlar. Etrafındakilerin sürekli o meşhur rüyayı birbirlerine anlatmalarına kızar ve asıl meselenin rüyayı doğru bir şekilde tabir etmek olduğunu söyler. Rüyayı tabir etmek için de kitaplığında bulunan Eşşeyh Abdülgani-i Nablusî'nin *Tatîrül-Enâm fi ta'bîri'l-Menâm* adlı tabirname kitabını karıştırır. Ama Fahim Bey'i yerecek kuvvetli bir dayanak bulamaz. Vâmık Bey hasta yatağında olduğu halde yine de Fahim Bey'i çekiştirir ve "*İş anlaşıldı, herifnalları dikecek! Herif geberecek de bak hâlâ haberi yok. Böyle akıllının aklına şaşmalı. Ne anlattılar sana evladım, sen çocuk musun? Hiç rüyada çalgı duymak hayra alamet olur muymuş?*" diyerek onu yermeye devam eder.⁵²

Görülen bir rüyanın yorumlanması için fal kitaplarına veya tabirnameelere müracaat etmek de geleneğimizde sıkça uygulanan bir yöntemdir. Etem İzzet Benice'nin *Sen de Seveceksin* adlı eserinde, roman kahramanlarından Salih, karısı Lutfiye'nin gördüğünü söylediği rüyayı, tabirname kitaplarına müracaat ederek yorar. Lutfiye'nin tabiriyle mutakit bir adam olan Salih'in çoğu kitabı tabirnamelelerden oluşmaktadır. Ekseriya gece namazdan sonra bu kitapları okur. Gece uyurlarken Lutfiye'nin feryadıyla uyanırlar. Salih ne olduğunu ısrarla sorunca Lutfiye bir rüya gördüğünü söyler. Salih'ten çekindiği için gördüğü rüyayı değil, uydurduğu rüyayı anlatır. Salih, "*Bütün teferruatı hatırında iken anlat. Allah hayra tebdil etsin. İnşallah falihayırdır.*" diyerek rüyayı anlattırır. Lutfiye uydurduğu rüyayı anlatmaya başlar. Salih tabirname kitaplarına bakar ve "*Hayırdır inşallah, sana da bana da büyük bir iyilik ve kısmet var*", diyerek tabirnamedeki tetkiklerini anlatır. Rüyasını çok iyiye yordüğünü söyler ve "*Bak göreceksin, yakın zamanda büyük bir hayat tahavvülüne uğrayacağız. Belki bunun*

⁵² Abdülhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996), 59-66.

ıstıraplı tarafları da olacak, fakat her halde netice hayır.” der. Lutfiye ise cümlesini şöyle tamamlar: “Kendi kendine softa ağızıyla söylendi: Akıbet hayır, niyet hayır.”⁵³

Dinî kaynaklarda, her rüya ile amel etmemek gerektiğine ilişkin uyarılar bulunmasına rağmen toplumumuzda aynı hassasiyetin gösterildiği söylenemez. Halk inanışları arasında rüya motifinin önemli olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu çerçevede görülen rüya üzerine hayat akışını değiştiren şahsiyetlerin varlığı bilinmektedir. Buna ilişkin bir örnek M. Turhan Tan’ın *Devrilen Kazan* adlı romanında görülür. Rüyanın tabir edilmesi ve bu tabirlerin de gerçekleşmesi üzerine kurgulanan bir anlatımda yazar gelenekteki rüya tabirlerinin mahiyetini de irdeler. II. Mahmud devrinin İstanbul’unda önce bir mahalle kadınının gördüğü rüya ve o rüyanın gerçek çıkması, ardından Kara Süleyman’ın eşi Seher’in gördüğü rüyanın gerçek çıkması üzerine anlatıcı Kara Süleyman’ın rüya tabiriyle ilgili düşüncelerini değerlendirir. M. Turhan Tan, anlatıcı kimliğiyle rüyalara inanmayı ve onlara göre hüküm vermeyi tasvip etmemektedir:

“Kara Süleyman, Tophaneli kadının gördüğü rüyanın tesiri altında bulunduğundan adamakıllı heyecanlanmıştı. Karısının sözlerini kelime kelime tartarak bir mana çıkarmaya savaşıyordu. O, rüyalara inanan bütün çağdaşları gibi, tabir denilen rüyaya mana vermek, keyfiyetinde beyazı kara, ölümü hayat, soğuğu sıcak olarak almak, yani düşte ne görülmüşse onun tersi çıkacağına hükmetmek lazım geldiğine kanaat besliyordu. Lakin Tophaneli kadının rüyası tam bir hakikat hâlini aldığı için karısı tarafından görülmüş olan şu rüyanın da birtakım hadiselerle işaret teşkil edebilmesi ihtimalini kabul etmek zorunda kalıyordu.”⁵⁴

Orhan Rahmi Gökçe’nin *Sevdiğim Adam* adlı romanında bedensel engelli olan Hüsniye evlenmek istediği için kaymakam olan babasının neferlerinden biraz safça olan bir asker ile nişanlarlar. Hüsniye, nişanlısını tasvir ederken onun saf kalpli oluşunu gördüğü rüyayı anlatmasıyla örneklendirir. Hüsniye ile Aferide arasındaki konuşma şöyle cereyan eder:

“-Peki ama neferi kim düşündü?

-Bilmiyorum, öyle zannediyorum ki annem düşündü. Ve babam da ona açtı.

-Ne demiş?

-Ne mi demiş? Babamın ayaklarına kapanmış: ‘Rüyamda evliya gördüm. Bana; sen büyük bir adamın kızını alacaksın! demişti doğru çıktı.’ cevabını vermiş. Sonra babamdan izin istedi, bunu haber vermek için köyüne kadar gitti.”

Genç asker, temiz gönüllüğü ve safça yaratılışı sebebiyle gördüğü rüyayı ciddiye alır ve durumu ailesiyle paylaşır. Kaymakamın kızı ile nişanlanması da gördüğü rüyanın gerçekleşmesi şeklinde yorumlanır.⁵⁵

Bir rüya ile hayatını değiştiren karakterlere bir örnek de Sâmiha Ayverdi’nin *Batmayan Gün* adlı romanında yer almaktadır. Eserde Aliye ile Profesör Kerim Bey sohbet ederlerken Kerim Bey’in Medine’de kaldığı zamanlardan da bahsedilir. Kerim

⁵³ Etem İzzet Benice, *Sen de Seveceksin*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1942), 129-131.

⁵⁴ M. Turhan Tan, *Devrilen Kazan*, (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), 6.

⁵⁵ Orhan Rahmi Gökçe, *Sevdiğim Adam*, (İstanbul: Etiman Kitabevi, 1939), 67.

Bey, Medine'nin önemini ve Müslümanlar için ifade ettiği değeri anlatırken bir Fransız zabitanın rüyasını ve o rüyaya göre hayatını nasıl değiştirdiğini nakleder. Fransız zabitanın, gördüğü rüya üzerine Medine'ye gidip Müslüman olur. Kerim Bey bu hadiseyi şöyle aktarır:

“Medine sanki mücerret ruhların karargâhıdır. Medine insanı gönülden yakalar. Size, oraya Rabbanî kuvvetle gelen birisinden bahsedeyim. İlk gittiğim hafta bana Mehmet Ali isminde birini tanıttılar. Bu zat, vaktiyle bir Fransız bahriye zabitanı imiş. Kruvazörleri Cezayir sahillerinde demirlediği bir gece rüyasında gökyüzünde ışıqla yazılmış bir yazı görmüş. Bu yazı Arapça olduğu için okuyamamış. Fakat uyandıği zaman gördüğü şekli bir kâğıt üzerine çizerek bir Araba göstermiş. Arap bunun kelime-i tevhid olduğunu söyleyince zabitan: “Anladım, beni peygamberiniz çağırıyor.” diyerek memleketini, mesleğini, mevkiini, hâsılı bütün ilişkilerini terk ederek Medine'ye gelmiş ve yerleşmiş.”⁵⁶

10. Hastalık ve Ölüm

İnsan yaşamının en önemli geçiş dönemlerinden biri olan ölüm, canlı varlıklar için kaçınılmaz bir gerçektir. Bu gerçeklik, toplum içerisinde ölüm ile ilgili birtakım gelenek ve âdetlerin oluşmasını sağlamıştır. Ölüm öncesi yapılacaklar, ölüm esnasında vefat eden kişiye telkin edilenler ve yakın çevresinin yapması gerekenler, ölümden sonra ölünün ardından yapılması gerekenler ve işlenmesinde fayda görülen hayırlar toplumun yüzyıllar içerisinde bir kültür unsuru olarak yaşattığı birtakım ritüellerle yerine getirilmektedir. Çalışmaya konu olan eserlerde ölüm ile ilgili inanışların bir kısmına yer verilmiştir. Ölünün ardından Kur'ân-ı Kerîm okumak/okutmak âdeti birkaç eserde karşımıza çıkmaktadır.

Mükerrem Kâmil Su'nun *Sus Uyanmasın* adlı romanında ölmek üzere olan bir annenin son bir defa kızını görmek istemesi anlatılır. Roman kahramanlarından Çiğdem, yıllardan beri görmediği annesine, o ölmek üzereyken kavuşur. Annesi ölüm döşegindeyken bir kadın da onun başında Kur'ân okumaktadır. Çiğdem, annesinin ölüm anını şöyle tasvir eder:

“Annemin sesi; sayıklıyor. Yaşlı bir kadın başucunda Kur'ân okuyor. Babam, karyolanın ayakucuna diz çökmüş, sallanıyor. Belki dua ediyor. Dünyada her hissi, her kini ve her şeyi susturan korkunç dakikalar içindeyiz. Ölüm siyah pelerini ile bu evi kucaklamış gibi (...) Annemin yaşamaması için bütün gençlik haklarımdan vazgeçebilirim. Tanrım, annemi başıyla bana!”⁵⁷

Aynı yazarın başka bir romanı olan *Ateşten Damla* adlı eserinde ise istiklal savaşı sırasında Balıkesir cephesinde büyük fedakârlıklar yapan ve bir çarpışma sırasında şehit düşen Hamdi Bey'den söz edilir. Hamdi Bey şehit olduktan sonra roman karakterlerinden olan Doktor Nafız'ın annesi Mürşide Hanım onun ruhu için Kur'ân okur. Bu durum romanda şöyle anlatılır: “*Serap, Balıkesir'den yirmi bir kişi ile çıkıp Akbaş*

⁵⁶ Sâmiha Ayverdi, *Batmayan Gün*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1939), 156.

⁵⁷ Mükerrem Kâmil Su, *Sus Uyanmasın*, (İstanbul: Semih Lutfi Kitabevi, 1939), 90-91.

silah deposunu boşaltan bu zeki adama karşı derin bir hayranlık duyuyordu. Mürşide Hanım da şehit olduğunu duyalı ruhunun dinlenmesi için bazı geceler Kur'ân okumayı hiç ihmal etmiyordu."⁵⁸

Ölünün ardından Yâsîn Sûresi okumak geleneğimizde daha yaygın bir uygulamadır. Bu âdetin yansıması Refik Halid Karay'ın *Sürgün* adlı romanında görülür. Romanda Hilmi Efendi isminde birinden söz edilir. Kızı, kötü yola düşüp gazinolarda şarkı söylemeye başlayınca Hilmi Efendi yataklara düşer. Kahrından vefat eder. Kimsesi de olmadığı için cenazesini eski dostu Çopur Apti yıkar. Cenaze yıkama işlemlerini tamamladıktan sonra başucuna oturup Yâsîn okur.⁵⁹

Halk kültüründe Yâsîn Sûresi'nin sadece ölülerin ardından okunmadığını, hastalık veya musibete karşı manevi bir tedbir amacıyla da okunduğunu görebiliyoruz. Nitekim Niyazi Ağırnaslı'nın *Elem Kaynağı* adlı romanında Neriman'ın anlattıkları böyle bir geleneğin varlığını göstermektedir. Roman kahramanlarından Ömer, İstanbul'daki tahsil yıllarında Neriman isminde sosyeteden bir hanımla ilişki yaşar. Neriman, yalnız kaldıkları bir zaman Ömer'e acıklı hayat hikâyesini anlatır. Anne ve babasını erken kaybeden Neriman'ı teyzesi sahiplenmiştir. Orada oldukça müreffeh ve sosyetik bir hayat yaşar. Millî mücadele döneminde teyzesi ve onun kocası işgal kuvvetleriyle iş tuttuğu için yurt dışına kaçarlar. Yine sahipsiz kalan Neriman'ı bu sefer aile dostları olan Konyalı Bakkal Osman Efendi yanına alır. Osman Efendi'nin ve eşi Hanife Hanım'ın yanında hayatının en huzurlu günlerini geçiren Neriman, o evdeki anılarını hayırla yâd eder. Hastalandığında Hanife Hanım'ın kendisine Yâsîn okuduğunu şöyle anlatır:

*"Ondaki mukaddesata hürmetin ve imanın hayranı idim. Bir gün sancılanmışım. Abdest aldı, yanıma diz çöküp oturdu. Yasin okumaya başladı. Tatlı ve duru sesinin gönlüme dolduğunu, bütün içime yayıldığını hisseder gibi oluyordum. Gözlerimi kapadım ve kendimi bu tatlı ses bulutu içine bıraktım. Uçuyor, Allah'a yaklaşıyor gibi hafiftim. Sancılarım dindi, fakat kirpiklerimin arasından yanaklarıma doğru süzülen ılık yaş, saatlerce dinmedi. Aslımı değiştirmemiş bu Allah adamının dizlerinin dibinde döktüğüm gözyaşları günahlarımın kefareti gibi beni yıkayıp temizledi zannettim ve içimde duyduğum boşluk ve hafiflik uzun zaman devam etti."*⁶⁰

SONUÇ

Halk arasında sözlü olarak aktarılan ve zamanla toplumun geleneği hâline gelen birtakım inanışların sonraki dönemlerde yazılı kaynaklara aktarıldığı bilinmektedir. Özellikle tarama ve derleme faaliyetleri sayesinde köşede bucakta kalmış olan inanç unsurları kayıt altına alınmış ve halkbilimi incelemelerinin yararına sunulmuştur. Bu yazıda 1939-1942 yılları arasında kaleme alınmış olan Türk romanlarında ele alınan veya temas edilen halk inanışlarının izleri sürülmeye çalışılmıştır. Öncelikle şunu söylemek

⁵⁸ Mükerrrem Kâmil Su, *Ateşten Damla*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1942), 65.

⁵⁹ Refik Halid Karay, *Sürgün*, (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941), 178.

⁶⁰ Ağırnaslı, *Elem Kaynağı*, 30-31.

gerekir ki romanlarda tespit edilen halk inanışlarına ilişkin unsurlar, halkbilimi sahasının bilimsel inceleme ve tasnif yöntemlerine birebir uymayabilir. Yaygın olan inceleme ve tasnif usullerinde insan yaşamının büyük kırılma noktaları olan doğum, evlilik ve ölüm gibi evrelerin tümüne dair verilerin söz konusu romanlarda yer almadığını belirtmek gerekir. Bu yazıdaki tasnif yöntemi romanlardan elde edilen malzeme ile belirlenmeye çalışılmıştır. Romanlardaki veriler ışığında halk inanışları belirlenmiş değerlendirilmiştir. Genel olarak dinî âdetler, toplumsal gelenekler, bayram eğlenceleri, aile içi alışkanlıklar, türbe-yatır ziyaretleri, adak, büyü-fal, üfürükçülük, göz değmesi, uğur-uğursuzluk, cin-peri, rüya motifi, hastalık ve ölüm gibi konular belirlenmiştir. Bu konuların yazar, anlatıcı veya roman karakteri tarafından nasıl yorumlandığı tahlil edilmiştir.

İncelenen romanların yazıldığı dönem göz önüne alındığında Türk toplumunun sosyal açıdan ciddi bir değişim geçirdiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de büyüme ve gelişme çabaları gösterdiği bu süreç, sosyal açıdan doğulu kalmak ile batılı olmaya çalışmak arasındaki sancuların hâlâ devam ettiği bir dönemdir. Ahmet Mithat Efendi'den başlayarak birçok romancının ilgi alanına giren bu ikilem, söz konusu dönemde kaleme alınan romanlarda da işlenmeye devam eder. Bir yandan geleneksel yaşam diğer yandan modernitenin getirdiği yeni alışkanlıklar toplumsal yaşamı, âdetleri, inanışları kişiler arası münasebetleri etkiler hâle gelmiştir. Bu eski-yeni çatışmasının izlerini roman yazarlarının veya eserlerdeki kahramanların birtakım inanç unsurlarına bakışında görebiliyoruz. Geleneksel olan inanç ve yaşam unsurlarının sorgulanması, genç karakterlerin batılı bir yaşam tarzına heves etmesi sonucu aile içindeki fikrîsel zıtlıklar ve birtakım roman yazarlarının eski halk inanışlarına eleştirel yaklaşımı gibi nedenlerden dolayı eserlerdeki inanç unsurlarının genel anlamda olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip. *Tatarcık*. İstanbul: Can Yayınları, 2017.
- Ağırnaslı, Niyazi. *Elem Kaynağı*. İstanbul: Tan Matbaası, 1941.
- Aka Gündüz, *Giderayak*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.
- Akçay, Emre. *Veli Kültü Bağlamında İstanbul'da Bulunan Ziyaret Yerleri ve Türbeler Üzerine Bir İnceleme*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Arık, Durmuş; Eroğlu Ahmet Hikmet (ed.). *Halk İnanışları El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Aykut, Mahmut Atilla. *Silâh Arkadaşları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1942.
- Ayverdi, Sâmiha. *Batmayan Gün*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1939.
- Ayverdi, Sâmiha. *Ateş Ağacı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1993.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Zindancı Kaptan*. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1941.
- Bayraktar, İbrahim. "Bayram (İslâmî Dönem)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Belçer, Turan Aziz. *Sevda*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1942.
- Benice, Etem İzzet. *Sen de Seveceksin*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1942.
- Berkand, Muazzez Tahsin. *O.. ve Kızı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1940.
- Burçak, Burhan. *Bir Genç Kızın Sergüzeşti*. İstanbul: Vakıf Matbaası, İstanbul 1940.
- Çelebi, İlyas. "Rüyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/306-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çelepi, Mehmet Surur. *Türk Halk Kültüründe Rüya*. Konya: Kömen Yayınları, 2017.
- Çelik, Celaleddin. "Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret Fenomeni Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2004), 211-239.
- Çobanoğlu, Özkul. *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Demirci, Kürşat. "Uğursuzluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/52-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Diyanet İşleri Başkanlığı "Adakla İlgili Şartlar Nelerdir?" *Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK)*, Erişim Tarihi: 11.10.2022, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/717/adakla-ilgili-sartlar-nelerdir->
- Düzgün, Şaban Ali. "Dinsel ve Mitolojik Yönüyle Cin ve Şeytan Algımız". *Kelâm Araştırmaları Dergisi*. 10/2 (2012), 11-30.
- Gökçe, Orhan Rahmi. *Dağların Çocuğu*. İstanbul: Etiman Kitabevi, 1939.
- Gökçe, Orhan Rahmi. *Sevdiğim Adam*. İstanbul: Etiman Kitabevi, 1939.
- Gümüş, Şule. "Türk Kültüründe Sihir/Büyü ve Fal: Türk destanlarından Örneklerle". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 50 (Summer-2021), 1-20.
- Günay, Umay. *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1986.
- Gürkan, Salime Leyla. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güzide Sabri, *Neclâ*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941.
- Hall, Manly P. *Rüya Sembolizmi*, çev. Özge Esirgen. İstanbul: Mitra Yayınları, 2011.
- Hisar, Abdülhak Şinasi. *Fahim Bey ve Biz*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996.
- İshaki, Ayas. *Üyge Tabı (Eve Doğru)*. İstanbul: Sertel Matbaası, 1941.
- İşliyen, Burhan. *Dünyevileşme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Halk İnanışlarının Türk Romanına Yansıması (1939-1942 Yılları Özelinde)

- Kalafat, Yaşar. "Türk dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi". *Milli Folklor Dergisi*. 6/44, (1999), 88.
- Karay, Refik Halid. *Sürgün*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941.
- Kaygılı, Osman Cemal. *Çingeneler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kur'ân-ı Kerîm*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>.
- Morkaya, Burhan Cahid. *Köydeki Dost*. İstanbul: Köroğlu Matbaası, 1940.
- Orhon, Orhan Seyfi. *Çocuk Adam*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941.
- Ozansoy, Halit Fahri *Âşıklar Yolunun Yolcuları*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.
- Poupard, Paul. *Dinler*. çev. Muna Cedden. İstanbul: Dost Kitabevi, 2005.
- Su, Mükerrerem Kâmil. *Sus Uyanmasın*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1939.
- Su, Mükerrerem Kâmil. *Ateşten Damla*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1942.
- Talu, Ercüment Ekrem. *Beyaz Şemsiyeli*. Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.
- Tan, M. Turhan. *Devrilen Kazan*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.
- Tan, M. Turhan. *Safiye Sultan*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Yarım Adam*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Basımevi, 1941.
- Yesari, Mahmut. *Dağ Rüzgârları*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1939.